

dönülmez bir süreç içine girmiş olduklarının farkında olarak hareket etmelidir. 2. Diyalog sadece basit bir iletişim aracı değil, aynı zamanda karşı tarafı onun anladığı şekliyle anlama ve takdir etme yoludur. Mesela Hıristiyanlar İslâm'ı Müslümanların anladığı şekliyle anlamaya çalışmalıdır. 3. Diyalog bununla da kalmamalı, değişip gelişmeye ve öğrenmeye açık olan bir süreç olmalıdır. 4. Diyalogun bir misyonerlik veya Hıristiyanlaştırma vasıtası olarak kullanılmasına izin verilmemelidir.

Aydın'a göre diyalog süreci temel olarak şu prensiplerden oluşmalıdır: Karşılıklı saygı ve anlayış çerçevesinde karşılıklı konuşma, karşılıklı dinleme, karşılıklı öğrenme, karşılıklı öğretme ve karşılıklı tebliğ. Aydın, Hıristiyanlar kadar teolojik paradigmalara üretememiş olan Müslümanlara birtakım öneriler sunmaktadır. 1. Müslümanlar gerek ulusal gerekse uluslar arası çapta kendi diyalog kurumlarını bir an önce tesis etmelidir. 2. Gerek tesis edilecek bu gibi kurumlarda gerekse ilâhiyat fakültelerinde konuyla ilgili araştırmalar yapabilecek bilim adamlarının yetiştirilmesi elzemdir. 3. Yine diyaloga giren kurum ve kişilere yardımcı olacak olan diyalogun mahiyetine dair resmi bir yönerge hazırlanmalıdır (s. 248-65).

Zaman zaman tarihsel metodu da kullanan ve kısmen analitik olmayı başarmış olan eser, olaylar arasındaki bağı kurmakta zorlanmasına rağmen, konusu itibarıyla örnek bir kitap olarak Türk okuyucusu için uzman bir bakış açısı sunmaktadır. Bununla birlikte iyi analiz etme ama paradigma üretememe kusuru, bu çalışmada bariz olarak görülmektedir.

Mustafa Alıcı

Is Religion Good for Your Health? The Effects of Religion on Physical and Mental Health

Harold G. Koenig

New York: The Haworth Pastoral Press, 1997. xiii + 135 sayfa.

Din ve ruh sağlığı arasındaki ilişkinin bilimsel olarak araştırılması, yakın dönemlerde görülmekle birlikte, aralarındaki ilişkinin -özellikle pratikte- oldukça eski bir geçmişe dayandığı iddia edilebilir. Dinî ritüeller, ilkel toplumlarda dahi bir iyileştirici öğe olarak kullanılmaktaydı. Meselâ Kızılderiilerin hastalıklardan şifa bulmak için büyücüye veya duaya başvurmaları bugün filmlere dahi konu olan sıradan bir bilgi haline gelmiştir.

Sosyal bilimlerden bakıldığında ise, din ve ruh sağlığı arasındaki ilişki üzerine yeterli sayıda ve düzeyde çalışma yapıldığı söylenemez. Din ve

ruh sağlığı, genelde satır aralarında ya da bir kitabın kısmî bir parçası şeklinde ele alınan bir konu olarak karşımıza çıkmakta, diğer alanlardaki çalışmalarla kıyaslandığında, bu alanda yeterli düzeyde araştırma yapılmadığı görülmektedir. Ülkemizde ihmal edilen bu alanla ilgili, Batı'da araştırmalarıyla tanınan akademisyenlerin sayısı da pek fazla değildir. Gordon Allport, Kenneth Pargament ve burada kitabını tanıttığımız Koenig gibi ancak birkaç isimden söz edilebilir. Bir tıp doktoru ve psikiyatrist olan Koenig din, yaş ve sağlık ilişkisi üzerine ciddi çalışmalarıyla tanınmaktadır.

Daha çok *Aging and God: Spiritual Pathways to Mental Health in Mid-life and Later Years* adlı kitabı ile tanınan ve bu kitabında orta yaş ve sonrası dindarlık ve ruhsal sağlık arasındaki ilişkiyi inceleyen Koenig, çeşitli dergilerde bir çok makalenin de altına imza atmıştır. Ayrıca editörlüğünü yaptığı *Handbook of Religion and Mental Health* adlı kitap, din ve ruh sağlığı üzerine oldukça detaylı ve kapsamlı bir çalışmadır. Din, kişilik, ahlâk, ruh sağlığı ve depresyon konularında yazılmış çeşitli uzmanların makalelerini içeren bu kitap, oldukça zengin içeriğiyle dikkat çekmektedir. Koenig'in eserlerinden herhangi birinin henüz Türkçe'ye tercümesi yapılmamıştır.

Din ve ruh sağlığı arasındaki ilişkiye dair eserler incelendiğinde, dinin tedavi edici özelliklerinin vurgulandığı Pargament'e ait *The Psychology of Religion and Coping* adlı eser, psikoterapi ve din ilişkisinin ele alınıp ruh sağlığı üzerindeki dindarlık etkisinin incelendiği Allport'a ait *The Individual and His Religion* isimli eser, editörlüğünü O. H. Mowrer'ın yaptığı birçok yazarın din ve ruh sağlığı üzerine görüşlerine yer veren *Morality and Mental Health* adlı eser ön sıralarda yer almaktadır. Türkçe yayın olarak ise Neda Armaner'in dindarlık ve patolojik durum arasındaki sınırı belirlemeye çalışan *Psikopatolojide Dini Belirtiler* başlığını taşıyan eseri dikkat çekmektedir.

İncelediğimiz bu eserinde, "Dinin sağlığınıza olumlu bir etkisi var mıdır? Varsa, dinin beden ve ruh sağlığınıza ne tür etkileri vardır?" sorularına cevap arayan Koenig, sekiz ana bölümden oluşan kitabında birçok istatistiksel veri kullanarak bizi konuyu irdelemeye davet etmektedir. Kitabında ortaya koyduğu görüşlerin çoğunluğunu Duke Üniversitesi'nde yaptığı çalışmalarda elde ettiği pratik bulgulara dayandıran Koenig, zengin referans kaynaklarıyla da çalışmasının teorik alt yapısını güçlü kılmaktadır.

"Birinci Bölüm", yazarın hastalarından biri olan Mrs. Bernard adlı bir kadının olumsuzluklar karşısındaki tevekkülünü ana tema olarak anlatmaktadır. Koenig, Mrs. Bernard ile yaptığı söyleşiyi kısaca anlatmış ve onun, Hıristiyan inancına dayanarak hayata dair iyimserliğini ve ümidini devam et-

tirebildiğini keşfettiğini ifade etmiştir. Aslında bizim için orijinal olmayan ve çevremizde bir çok örneğine rastladığımız, hikâyelerini bolca dinlediğimiz bir olaydan yola çıkarak yazar din ve sağlık arasındaki ilişkiyi sorgulamaktadır.

"İkinci Bölüm"de, 20. yüzyılda dünyada ve özellikle ABD'de nüfus, sağlık, aile ve ekonomik gelişimde meydana gelen hızlı değişim süreci ele alınmış ve istatistiksel verilerden hareketle 21. yüzyıldaki muhtemel gelişmeler bir senaryo halinde sunulmuştur. Sağlık açısından 20. yüzyıla oranla 21. yüzyılda, yaşayan 65 yaş üzeri insan sayısında ciddi artış olacağı vurgulanmakla birlikte, bu insanların umulduğu gibi çok da mutlu ve sağlıklı bir hayat sürmeyecekleri, bakıma muhtaç insan sayısında 5-6 katlık artışın olacağı anlatılmıştır. Özellikle Alzheimer hastalığı, uyuşturucu, ilaç ve alkol bağımlılığı ve depresyon türü rahatsızlıkların yüzde içindeki payının katlanarak artacağı grafiklerle ortaya konmuştur. Aile yapısını da bu perspektifle inceleyen Koenig, geleneksel Amerikan aile yapısında ortaya çıkan ciddi değişikliklere, sebepleriyle birlikte, dikkatimizi çekmektedir.

1960'lardan 2000'lere gelindiğinde, sağlık giderlerindeki ekonomik hareketliliğin açılımını ortaya koyan Koenig, yaklaşık 30-40 yıllık süreçte sağlığa ayrılan bütçenin 10 milyar dolardan 170 milyar dolara ulaşmasını ve bunun gelecekte Amerika için tehlikeli bir çıkmaz oluşturacağını, sağlık harcamalarının bütçede altından kalkılamaz değerlere ulaşacağını vurgulamaktadır.

"Üçüncü Bölüm", dinin sağlık üzerinde olumsuz etkilerinin araştırılmasına ayrılmış; bu konuda başlıca üç psikiyatristin din-sağlık ilişkisi üzerine iddiaları esas alınmıştır. Bunlar Sigmund Freud, Albert Ellis ve Wendell Waters'dır. Bu üçlünün, dinin sağlığa zararlı olduğuna dair ortak iddiaları tek tek kendi yazdıkları eserlerden pasajlar kullanılarak olduğu gibi ortaya konulmuştur.

"Dördüncü Bölüm"de "Amerikalıların dindarlığında azalma mı var?" sorusunu irdeleyerek cevap arayan Koenig, Amerika'da yaşayan genç ve yaşlı nüfusun inanç düzeyini karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. Koenig 1994-1996 yıllarında yapılan araştırmaların ışığında, Tanrı inancının yaklaşık 50 yıllık süreçte oransal olarak pek bir değişikliğe uğramadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Amerika'daki kilise üyeliğini, kiliseye devam edenlerin yüzdelik değerini, dinî faaliyetler için harcanan bütçeyi, dinî yayınlar yapan televizyon kanallarını, İncil ve duaya verilen önemi istatistiksel verilerle analiz edip açıklamaktadır. Sonuçta özellikle Duke Üniversitesi'nde hastalar üzerinde yaptığı çalışmadan yola çıkarak sorduğu soruya "Yaş ilerledikçe Tanrı'ya olan inanç artıyor" cevabını vermektedir.

Ruh sağlığı ve dinî inanç arasındaki ilişkiyi sorgulayan “Beşinci Bölüm” ile beden sağlığı ve dinî inanç arasındaki ilişkiyi sorgulayan “Altıncı Bölüm”, kitabın yazım amacına yönelik en önemli bölümlerdir denilebilir. “Beşinci Bölüm”de dinî inancın ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkileri, hasta görüşmelerinden yola çıkılarak ve çeşitli istatistiksel analizler kullanılarak ortaya konulmaktadır. Sağlığımız üzerinde dinî inancın olumsuz etkileri olduğunu savunan Freud ve diğer uzmanların görüşlerine, elde edilen veriler kullanılarak karşı çıkılmaktadır.

“Altıncı Bölüm”, dinî inanç ile beden sağlığı arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu bölümde dinî inanç sahibi kişilerin gerek beden sağlığı gerekse uzun bir hayat sürme açısından daha şanslı oldukları vurgulanmaktadır. Dinî faydayı vurgularken dinî inancın kendisinde bulunan fiziksel bir iyileştiricilikten değil, dinî yaşantı getirilerinin sağladığı beden sağlığından (alkol kullanmama, düzenli aile yaşantısı, ibadetin verdiği moral gibi) hareketle açıklamalar yapılmaktadır. Bunun yanında özellikle hastalıklar karşısında gösterilen sabır ve metanetin, dinî inançla oldukça etkinleştiği ve hasta direncinin arttığı vurgulanmaktadır.

Dinin doğrudan ve dolaylı etkilerinden bahseden Koenig, doğrudan etki olarak zararlı alışkanlıklardan uzak durarak beden sağlığını korumaya önem veren dindar insanın, kendi bedenine karşı daha saygılı olduğunu ve bu saygının kalp krizi, kanser gibi çeşitli hastalıkların önlenmesinde etkisi bulunduğunu vurgulamaktadır. Dinî inancın dolaylı etkisiyle ilgili olarak da, belirli bir dinî inancı benimsemenin aidiyet duygusu oluşturduğunu, bir üst güç tarafından korunuyor olma hissinin bir terapi etkisi yaptığını ve bu durumun dolaylı olarak beden sağlığına katkıda bulunduğunu savunmaktadır. Dinî inancın getirisi olan huzurun, kişinin kan basıncını dahi olumlu yönden etkilediğini, bunun sonucu olarak kalp krizi riskinin azaldığını, kanser karşısında dahi insanın moral dolu bir mücadele ortaya koymasına neden olduğunu yapılan araştırmalarla ortaya koymaktadır.

Koenig, “Yedinci Bölüm”de genel hatlarıyla dinî inanç ile ruh ve beden sağlığı arasındaki ilişkileri tekrar ele alıp sonunda bir değerlendirme yapmaktadır.

Sekizinci ve son bölümde ise, din adamları ile dinî inanç sahibi kişiler arasında kurulan iletişimin çeşitli fizikî ve ruhsal rahatsızlıklar açısından net etkisi olduğu açıklanmaktadır. Ayrıca bu bölümde dindarlık derecesiyle hastalıklarla mücadele etme, sıkıntuların üstesinden gelme arasında pozitif bir ilişki olduğu net bir dille ifade edilmektedir. Dinin iyileştirici özelliklere sahip

olduğu iddiasını hastahane çalışan çeşitli seviyedeki sağlık personelinin bakış açısıyla da ele alan Koenig, eldeki bulgu ve gözlemlerin bunu destekleyici nitelikte olduğunu söylemektedir. Fakat bunu söylerken dinin tek başına iyileştirici etkisinin olduğunu değil, hastalığın iyileşmesinde kolaylaştırıcı niteliğinin ve etkisinin bulunduğunu vurgulamaktadır.

Kitap, dil olarak ele alındığında, oldukça anlaşılır bir İngilizceye ve fazla sözlük karıştırmaya gerek bırakmayan akıcı bir anlatıma sahip. Koenig'in bu kitabı, dinin sağlığımız açısından önemli faydalarının olduğunu vurgulayan, hatta okuyucuda "İddialarını kanıtlamak için biraz taraf tutuyor" gibi bir izlenim uyandırsa da, kullanılan veriler ve kaynaklar açısından oldukça güçlü görünmektedir. Ayrıca Koenig'in biyografisi, onun bu kanıyı destekler nitelikte bir araştırmacı olduğunu göstermektedir.

Aydoğan An

Religion and the Order of Nature

Seyyed Hossein Nasr

Oxford: Oxford University Press, 1996. 310 sayfa.

Bu yüzyılın yetiştirdiği Müslüman düşünürlerden biri olarak kabul edilen Seyyid Hüseyin Nasr'ın bu eseri, 1994'te benim de takip etme fırsatı bulduğum Birmingham Üniversitesi'nde verdiği Cadbury Lectures'in yayına hazırlanmış halidir. Nasr'ın *Ideals and Realities of Islam* (1966) ile başlayan, *Knowledge and the Sacred*'da (1981) zirveye ulaşan düşünce tekâmülû göz önüne alındığında, bu çalışma yeni bir hamleden ziyade, var olanın yeniden ve daha detaylı ifadesi olarak görülmelidir. Aslında Nasr bu eserinde, *Knowledge and the Sacred*'da sunduğu felsefi orijinalliği aşamamış, daha ziyade *Man and Nature*'da (1968) ortaya koyduğu fikirlerine geniş bir şerh yazmakla yetinmiştir.

Çalışma daha çok çevre problemini merkeze alarak Geleneksel Ekol'ün, "Modernite bir sapmadır" temel tezini işlemektedir. Bu çerçevede her bir bölümün ya çevre meselesinin sebeplerini ya da çözümlerini ele alacak şekilde plânlandığı görülmektedir. Meselâ, "Üçüncü Bölüm"de ele alınan felsefe ve felsefenin kötülükleri; "Dördüncü Bölüm"de işlenen geleneksel bilim, bilimsel devrimler ve sonrası; "Beşinci Bölüm"de ifade edilen Batı'da hümanizmin trajik sonuçları, hep çevre problemine sebep olan zihniyetin fikrî temellerini tahlil etmeye yöneliktir. Öte yandan, "Birinci Bölüm"de Geleneksel Ekol'ün din anlayışı, "İkinci Bölüm"de dinlere göre tabiattaki düzen fikri, "Altıncı Bölüm"de